

Külm sõda – kuum teema Euroopas

Erik Boberg Rootsist (vasakult), Karl Kleve Norrast ja Johannes Bach Rasmussen Taanist on süvenenud Eesti NSV valitsuse varjendi salakäikudesse. Foto: P. Pillak

Tallinnas Arhitektuurimuseumis toimus 6. septembril 2012 Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Läänemere maade külma sõja võrgustiku koostöös ning Eesti Sõjamuuseumi kaasabil korraldatud rahvusvaheline konverents „Külm sõda – kuum teema Euroopas”. Konverents toimus Euroopa muinsuskaitsepäevade raames, mida tähistati koos 49 Euroopa Kultuurikonventsiooniga ühinenud riigiga.

Konverentsi avas Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimees Jaan Tamm, kes rääkis enda mälestusi 1950. aastal tema lapsepõlve kodukandis toimunud Nõukogude sõjaväemanöövritest. Konverentsist osavõtjaid tervitas Riigikogu riigikaitsekomisjoni esimees Mati Raidma, kes arvas, et nii nagu ajalugu tunneb kahte maailmasõda, hakatakse võib-olla ka külma sõda tulevikus nimetama esimeseks ja teiseks.

Et seda teist külma sõda ära hoida või edasi lükata, on vaja tõsiselt esimese külma sõja uurimisega tegeleda. Hea märk on, et uurijad on militaartemaatika kultuuriga ühendanud, mida tunnustavad konverentsi ettekannete pealkirjad. Teiseks tervitajaks oli kultuuriminister Anton Pärn. Ta tõdes, et külm sõda on viimastel aastatel üha suuremat tähelepanu pälvinud ja ilmunud on mitmeid sellealaseid publikatsioone. Uurimistööd tuleb aga kindlasti jätkata ja teha seda just rahvusvahelises koostöös.

Konverentsi esimene pool, mida modereeris Trivimi Velliste, oli pühendatud rahvusvahelise kogemusele ja töökeeleks oli inglise keel. Avaettekande pidas Läänemere maade külma sõja võrgustiku peasekretär Johannes Bach Rasmussen Taanist. Ta andis ülevaate külma sõja

mälestusmärkidest Taanis ja Läänemere maades tehtavast koostööst külma sõja mälestiste säilitamisel, uurimisel ja eksponeerimisel.

Nõukogude Liidu propaganda oli lääneriikides väga edukas – vähemalt Taanis oli see nii. Seal oli palju vasakpoolsed, kes olid USA ja NATO vastu ning nägid Nõukogude Liitu läbi roosade prillide. Eestist ja teistest Baltimaadest ning nende okupeerimisest Nõukogude Liidu poolt ei teatud midagi, muidugi mitte ka metsavendade võitlusest. Alles Nõukogude Liidu kokkuvarisemisel jõudis tõene teave inimesteni ja mõjus paljudele sinisilmsetele tõelise šokina. Täna selgi päeval võiks Taanis olla rohkem teavet Baltimaade kohta. Külma sõja mälestusmärkide võrgustik on üks hea võimalus Baltimaade kohta teavet levitada ja kaasaegsetele noortele külmast sõjast rääkida. Külmale sõjale pühendatud muuseumid ei pea olema suured ja kallid. Tuleb leida midagi originaalset, mille ümber annab ekspositsiooni üles ehitada. Viimasel ajal on Berliinis tekkinud juurde päris mitu külmast sõjast jutustavat muuseumi ja need tegutsevad edukalt. Taanis võttis ligikaudu 15 aastat, enne kui külma sõja mälestusmärkide vastu hakati huvi tundma. Nüüd on käimas külma sõja mälestiste riiklik registreerimine ja kaitse alla võtmine. Oluline on külma sõja mälestiste lülitamine turismiobjektide hulka.

Rootsi Sõjaajaloo Muuseumi asedirektor Erik Broberg rääkis Rootsi sõjaliste objektide kaitsest ning nendega seotud muuseumitegevuse arendamisest. Rootsi oli ja on küll ametlikult neutraalne riik, kuid tegi NATO-ga koostööd ja relvastuski vastas NATO standarditele. 2007. aastal võttis Rootsi valitsus vastu otsuse, et külma sõja mälestisi tuleb kaitsta. Loodi Rootsi Sõjaajalooline Pärand (Sveriges Militärhistoriska Arv), mis hõlmab 25 muuseumi, nendest 17 on seotud külma sõja temaatikaga. Kõik muuseumid on iseseisvad üksused, kuid neid ühendab koordineeriv sekretariaat, mis tegutseb valitsuse toel. Muuseumid saavad raha riigieelarvest, kohalikelt omavalitsustelt ja sponsoritelt ning kasutavad ka rohkem või vähem vabatahtlike tööd. Sekretariaat abistab muuseumi eelkõige turvasüsteemide loomisel, kindlustab suuremad transpordivajadused, aitab uute ekspositsioonide ülespanekul, tegeleb digitaliseerimise ja Interneti kaudu teabe levitamisega. Rootsis on üks suuremaid ja huvitavamaid külma sõja mälestisi Hemsö kindlustus, mis oli aktiivses kasutuses kuni 1989. aastani. Siis see konserveeriti ja on nüüd muuseumina avatud külastajatele, kelle arv on tõusnud 2000-lt 12 000-le aastas. Atraktiivne

on ka lennundusmuuseum Aerozeum Göteborgi lähistel.

Bodø's asuva Norra Riikliku Lennundusmuuseumi projektijuht Karl Kleve tutvustas Norras tehtud algatusi külma sõja ajaloo jäädvustamisel. Norra ja Baltimaade kogemused külmast sõjast on erinevad. Norra sattus kahe supervõimu USA ja Nõukogude Liidu vastuseisu keskmesse. Norra ja Nõukogude Liidu piirile olid koondatud mõlema osapoole tohutud relvajõud – lennukid, laevastik, allveelaevad, tuumaraketid, luureseadmed jne. jne. Kuni Teise maailmasõja lõpuni oli Põhja-Norra väga vaene ja mahajäänud piirkond, kuhu tänu külmale sõjale tulid tohutud NATO investeeringud ja ka USA kultuurilised mõjud. Võib öelda, et eelkõige tänu külmale sõjale sai Norrast maailma üks rikkamaid riike, nafta tuli alles hiljem. Norras tuntakse suurt huvi Teise maailmasõja ajaloo vastu, kuid paraku mitte külma sõja vastu. Norra seadustes on kirjas, et kui militaarobjekti enam kaitselistel eesmärkidel ei vajata, siis tuleb see likvideerida ja looduslik olukord taastada. Nii on suur hulk külma sõja mälestisi lihtsalt haihtunud. Tänu NATO-le on Norras ehitatud palju lennuvälju ja norralastest on saanud palju lennata armastav rahvas. Bodø on üks Euroopa suurimaid lennuvälju, aga nüüd on plaanis sinne lennuväebaas sulgeda. Eesmärk on see külma sõja mälestis päästa ja muuta muuseumiks.

Läti Okupatsioonimuuseumi juhatuse esimees emeriitprofessor Valters Nollendorfs rääkis Riias asuva okupatsioonimuuseumi senisest tegevusest ja tulevikuplaanidest. Okupatsioonimuuseum asub Riia keskväljakul endises Läti Punaste Küttide muuseumis, mis avati V. I. Lenini sajandaks sünnipäevaks. Muuseumi aastaelarve on pool miljonit eurot, seal on 38 töötajat ja aastas külastajaid ligikaudu 100 000, kellest umbes 70 000 on välismaalased.

Lähitulevikus on plaanis muuseumi tegevust laiendada, et viiekümne okupatsioonistaasta kestel toimunud lahti seletada.

Konverentsi teises, eestikeelses pooles keskenduti Eesti kogemustele ja seda modereeris Jaan Tamm. Kuna kodumaised esinejad on oma uurimistulemusi avaldanud või avaldamas, siis alljärgnevalt ei ole neid mõtet pikemalt refereerida. Eesti Hoiuraamatukogu vanemraamatukoguhoidja Peep Pillak rääkis sellest, kuidas külma sõja ajal kasutati kõige muu kõrval ka raamatut relvana, kusjuures see osutus üsnagi tõhusaks. Endine Rootsi parlamendi liige Peeter Luksep analüüsis Rootsi avaliku arvamuse suhtumist Balti riikidesse külma sõja aegadel.

Eesti Sõjamuuseumi – Kindral Laidoneri Muuseumi direktor Kristjan Luts tutvustas külma sõja rajatiste kaitset Eestis nüüd ja tulevikus. Eesti Arhitektuurimuuseumi teadur Karen Jagodin keskendus külma sõja heiasustele Eesti arhitektuuris. Tallinna Ülikooli dotsent Anne Lange andis ülevaate, kuidas külm sõda mõjutas kirjanduse tõlkimist okupeeritud Eestis. Tartu Kõrgema Kunstikooli õppejõud, skulptor Mati Karmin rääkis külma sõja aegsete miinide kasutamisest oma kunstiprojekti.

Konverentsi ajal oli avatud näitus „Raamat – relv külmas sõjas”, kus eksponeeriti Hoiuraamatukogust pärinevaid trükiseid. Välja oli pandud Läänes ilmunud sovetoloogilisi ja kommunistmivastaseid väljaandeid, Nõukogude Liidus trükitud ingliskeelseid propagandaväljaandeid, Nõukogude Eestis ilmunud juhtivate pagulastegelaste vastaseid „paljastusi” ning pagulasväljaandeid, mis tutvustasid olukorda okupeeritud Eestis. Pärast ettekandeid oli võimalik vaadata kahte dokumentaalfilmi: üks tutvustas Mati Karmini miiniprojekti ja teine Nõukogude Eestis trükitud propagandaraamatuid, mis olid suunatud pagulastele.

Järgneval päeval tehti ringsõit arhitektuuriajaloolase Robert Treufeldti juhtimisel. Keskenduti külma sõja aegsetele varjenditele, mida Eestis oli hinnanguliselt ligikaudu 30 000. Neist on tänaseks alles väga vähe, sest varjendeid peetakse nõukogudeaegseks igandiks, mida täna sel päeval enam vaja ei ole. Varjendite kohta on säilinud väga vähe dokumentatsiooni, sest need olid salajased ja seepärast arhiividesse ei jõudnud, pärast visati aga kasututena lihtsalt minema. Ringsõitu alustati Kosel asuva endise Eesti NSV valitsuse- ja parteitegelaste varjendiga, mida kohapeal tegutsev mittetulundusühing „Valitsuse Varjend” on püüdnud korras hoida ja sellest turismiobjekti kujundada. See oli üks suuremaid tuhandete omaaegsete varjendite seas ja valmis kutsekooli ehitamise varjus ülisalajase objektina 1980. aastate alguses. Varjend ise on küll säilinud, kuid kahjuks on sisustus purustatud ja kõik vähegi väärtuslik minema tassitud. Mittetulundusühing „Valitsuse Varjend” on püüdnud seda jõudumööda koristada ja hoida elektrivalgustust korras. Tagasiteel vaadati Tartu maantee alguses oleva endise üleliidulise „Dvigateli” sõjatehase töötajate elumaja all olevat varjendit. Seejärel külastati äsja renoveeritud Meremuuseumi Lennusadamat ning lõpetati ringkäik kurikuulsas Patareis, mis alles ootab renoveerimist.

Külm sõda on 20. sajandi teise poole Euroopa ajaloo üks olulisemaid sõlmküsimesi, mis puudutas praktiliselt kõiki eluvaldkondi ja inimesi mõlemal pool raudset eesriiet. Et kõiki asjasse puutuvaid aspekte uurida ja lahti seletada, on vaja külma sõja mälestisi säilitada ja kaitsta, olgu nendeks siis arhiividokumendid, trükised, sõjaväebaasid või kinnised linnad.

Peep Pillak